

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาการวิจัยเรื่องการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนด้านการผลิตและการแปรรูปทางการเกษตรในจังหวัดลำปาง ผู้วิจัยได้ทำการรวบรวมรายละเอียดเกี่ยวกับ ความเป็นมาและแนวคิดเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม ทฤษฎีของการมีส่วนร่วม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้ประกอบเป็นแนวทางในการวิเคราะห์และศึกษาวิจัย ได้ดังนี้

1. ความเป็นมาและแนวคิดเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน
2. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม
3. ทฤษฎีของการมีส่วนร่วม
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ความเป็นมาและแนวคิดเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน

ความเป็นมาของวิสาหกิจชุมชน

ในชุมชนมีการรวมตัวกันเพื่อประกอบธุรกิจในระดับรากหญ้าอยู่มากมาย ซึ่งเป็นธุรกิจที่ยังมีขนาดไม่ถึงวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม (SME) หรือสหกรณ์ แต่เป็นธุรกิจที่สามารถช่วยเหลือเศรษฐกิจของประเทศได้ในระดับหนึ่ง ธุรกิจในระดับนี้ยังมีปัญหาที่ประสบอยู่ คือ ไม่เป็นที่ยอมรับของหน่วยงานของรัฐหรือเอกชนอื่นๆ เนื่องจากไม่มีกฎหมายรองรับ และการสนับสนุนจากภาครัฐไม่ตรงกับความต้องการที่แท้จริง เนื่องจากข้อมูลกลุ่มเป้าหมายและความต้องการไม่ชัดเจน รัฐบาลจึงกำหนดให้มีการออกกฎหมายรองรับการประกอบการ

โดยมีหลักการ เพื่อส่งเสริมสนับสนุนเศรษฐกิจชุมชนซึ่งเป็นพื้นฐานของการพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียง ซึ่งจำนวนหนึ่งอยู่ในระดับที่ไม่พร้อมจะเข้ามาแข่งขันทางการค้า ให้ได้รับการส่งเสริมความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น การสร้างรายได้ การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การพัฒนาความสามารถในการจัดการ และพัฒนารูปแบบของวิสาหกิจชุมชน เพื่อให้ระบบเศรษฐกิจชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถพัฒนาไปสู่การเป็นผู้ประกอบการของหน่วยธุรกิจที่สูงขึ้น (www.smce.doae.go.th, 2549)

คำว่า “วิสาหกิจชุมชน” แปรมาจากภาษาอังกฤษ “Enterprise” ปกติมักจะแปลว่า “การประกอบการ” คำว่า “วิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม” (SME: Small and Medium Enterprise) และ “วิสาหกิจชุมชน” (SMCE: Small and Micro Community Enterprise) เกิดขึ้นแพร่หลายเดิมมักใช้คำว่า “อุตสาหกรรมชุมชน” และ “ธุรกิจชุมชน” คำแรกเน้นกระบวนการผลิต การแปรรูป คำที่สอง เน้นการบริหารจัดการ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นทั้งในประเทศไทยและทั่วโลก ซึ่งเริ่มให้ความสำคัญกับคำว่า “วิสาหกิจ” (Enterprise) กันอย่างจริงจัง

ความหมายของวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชน (Community Enterprise) หมายถึง กิจการของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการหรือการอื่นๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการดังกล่าว ไม่ว่าจะ เป็นนิติบุคคลในรูปแบบใด หรือไม่เป็นนิติบุคคล เพื่อสร้างรายได้และเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัว ชุมชนและระหว่างชุมชน โดยสรุปคือ การประกอบการเพื่อการจัดการ “ทุนของชุมชน” อย่างสร้างสรรค์เพื่อการพึ่งตนเอง ซึ่ง “ทุนของชุมชน” ไม่ได้หมายถึงแค่เพียงเงิน แต่รวมถึงทรัพยากร ผลผลิต ความรู้ ภูมิปัญญา ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางสังคม (www.smce.doae.go.th, 2549)

ฉรณรงค์(2542) อ้างโดย รัฐพล (2548: 6) ให้ความหมายของคำว่า “วิสาหกิจชุมชน” หมายถึง ชุมชนหรือสหกรณ์ หรือใช้ชื่ออื่นใด โดยมีการจดทะเบียนหรือไม่ก็ตาม เป็นองค์กรที่เกิดจากการรวมตัวด้วยความสมัครใจของประชาชนจำนวนหนึ่ง เพื่อทำธุรกิจมีวัตถุประสงค์และอุดมคติร่วมกัน และดำเนินการโดยชุมชน

ขวัญใจ (2545)อ้างโดย รัฐพล (2548: 10) กล่าวว่า วิสาหกิจชุมชนว่า เป็นการประกอบการขนาดย่อมและขนาดจิ๋วในธุรกิจชุมชนเพื่อการลงทุนของชุมชน ซึ่งมีทั้งทุนที่เป็นเงิน ทุนที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ดิน น้ำ ป่า ทุนที่เป็นผลผลิต ทุนที่เป็นภูมิปัญญา ทุนทางสังคม อันได้แก่ วัฒนธรรม ประเพณี ความเป็นพี่เป็นน้อง ความไว้วางใจกัน และมีการจัดการอย่างสร้างสรรค์เพื่อการพึ่งพาตนเอง

เสรีและคณะ(2544)อ้างโดย รัฐพล (2548: 9) ได้ร่วมกันให้ความหมายของ วิสาหกิจชุมชนว่าเป็นการมุ่งแปรรูปผลผลิตตามธรรมชาติ หรือสร้างผลิตภัณฑ์โดยครอบครัวในชุมชน โดยองค์กรชุมชนและเครือข่ายองค์กรชุมชน เพื่อการบริโภคและสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน โดยมีหลักแนวคิดคือสร้างความหลากหลายของผลผลิตและผลิตภัณฑ์ในชุมชน เพื่อการบริโภคแบบพึ่งพาตนเอง ลดรายจ่ายให้ครอบครัว สร้างเสริมสุขภาพอนามัยที่ดีให้แก่ตนเอง และมีคุณธรรมรับผิดชอบต่อสมาชิกคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในชุมชน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ด้านกำไรสูงสุด และเอาเปรียบผู้บริโภค

กรมการพัฒนาชุมชน (2547) ให้ความหมายของ วิสาหกิจชุมชนว่า หมายถึงกิจการของชุมชนเกี่ยวกับการผลิตสินค้า การให้บริการ หรือการอื่นๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจการดังกล่าว ไม่ว่าจะ เป็นนิติบุคคลในรูปแบบใด หรือไม่เป็นนิติบุคคลเพื่อสร้างรายได้และเพื่อการพึ่งพาตนเองของครอบครัวชุมชนและระหว่างชุมชน

วิสาหกิจชุมชนจึงมีความหมายครอบคลุมกิจกรรมดังต่อไปนี้

1. การแปรรูปหรือการพัฒนาผลิตภัณฑ์จากผลผลิตของชุมชน เป็นกิจกรรมที่ต่อเนื่องจากการผลิตการเกษตรเพื่อการพึ่งพาตนเอง และเพิ่มมูลค่าผลผลิตการเกษตรขององค์กรชุมชนหรือเครือข่ายชุมชน

2. การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรและภูมิปัญญาของชุมชน เช่น เครื่องดื่มเพื่อสุขภาพ ไวน์ผลไม้พื้นบ้าน การแปรรูปพืชผัก ผลไม้พื้นบ้านรูปแบบต่างๆ ผลิตภัณฑ์ยาสมุนไพร ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมพื้นบ้าน แหล่งท่องเที่ยว พิพิธภัณฑ์ชุมชน เป็นต้น

3. การพัฒนาผลิตภัณฑ์เพื่อตอบสนองการพึ่งพาตนเองขององค์กรชุมชน และเครือข่ายองค์กรชุมชน เช่น น้ำปลา บัญ เครื่องมือเครื่องใช้ อาหารและยาสมุนไพร เป็นต้น

4. การพัฒนาระบบการตลาด การบริการและสวัสดิการชุมชน เช่น ร้านค้าชุมชน ร้านค้า (ตลาด) ศูนย์สุขภาพพื้นบ้าน เป็นต้น

วิสาหกิจชุมชนมีลักษณะสำคัญ 7 ประการ คือ

1. ชุมชนเป็นเจ้าของและผู้ดำเนินการ
2. ผลผลิตมาจากกระบวนการในชุมชน
3. ทรัพยากรหรือวัตถุดิบมาจากชุมชนหรือจากภายนอก
4. ริเริ่มสร้างสรรค์เป็นนวัตกรรมของชุมชน
5. มีฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานภูมิปัญญาสากล
6. มีกระบวนการเรียนรู้เป็นหัวใจ
7. มีการพึ่งพาตนเองของครอบครัวและชุมชนเป็นเป้าหมาย

การส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน

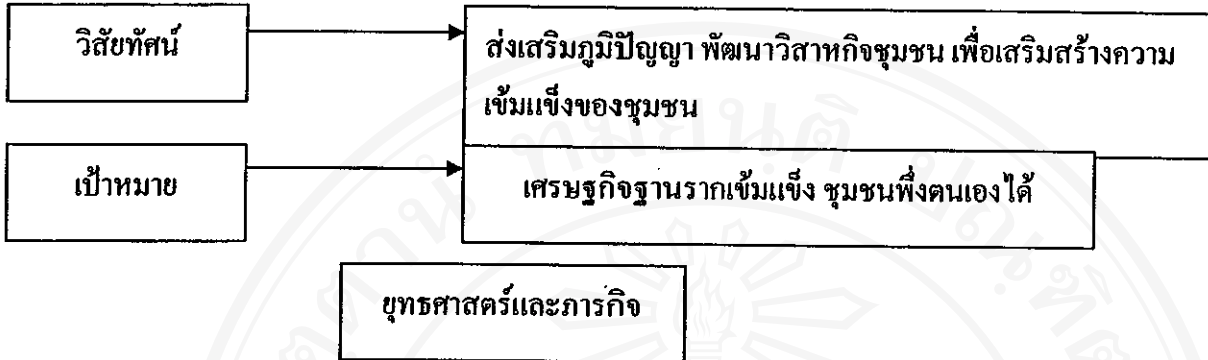
เสาวณีและคณะ (2547: 8) ได้กล่าวถึงการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนอย่างครบวงจรดังนี้

1. ระดับปฐมภูมิ ส่งเสริมการจัดตั้ง การให้ความรู้ การศึกษาวิจัยในการนำทุนชุมชนมาใช้ให้เหมาะสม การร่วมมือกันในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้

2. ระดับสูงขึ้น ส่งเสริมการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การรักษาคุณภาพ การศึกษาวิจัยเทคโนโลยี และการตลาด การสร้างความเชื่อถือทางธุรกิจ และความปลอดภัยแก่ผู้บริโภค การประสานงานแหล่งเงินทุน เพื่อให้สามารถเป็นผู้ประกอบการหรือพัฒนาไปสู่การประกอบธุรกิจขนาดกลางและขนาดย่อม

3. การส่งเสริมเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน รัฐจะให้การสนับสนุนการจัดตั้งการประกอบการตลาด ความสัมพันธ์และความร่วมมือกันระหว่างเครือข่ายหรือภาคธุรกิจ หรืออุตสาหกรรมอื่นๆ เพื่อขยายและสร้างความมั่นคงให้แก่กิจการวิสาหกิจชุมชน

แผนภูมิการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชนโดย กรมพัฒนาชุมชน

ยุทธศาสตร์	ภารกิจ
1. การส่งเสริมภูมิปัญญา	1. มีฐานข้อมูลด้านภูมิปัญญา 2. มีการบันทึกและเผยแพร่ภูมิปัญญา 3. ชุมชนมีกระบวนการพัฒนาผลผลิตจากภูมิปัญญา
2. การส่งเสริมการบริหารจัดการ	1. ประชาชนเข้าถึงแหล่งเงินทุน 2. กองทุนชุมชนมีการบริหารจัดการอย่างมีประสิทธิภาพ
3. การส่งเสริมการผลิต	1. ผลิตภัณฑ์ได้รับการพัฒนาคุณภาพ 2. ผลิตภัณฑ์ได้รับการรับรองมาตรฐาน 3. มีการลดต้นทุนการผลิตผลิตภัณฑ์
4. การส่งเสริมการตลาด	1. มีช่องทางการตลาดสินค้าชุมชนเพิ่มขึ้น 2. มีการจัดตั้งเครือข่ายการตลาด
5. การลดรายจ่ายเพิ่มรายได้	1. คราวเรือนมีรายได้พื้นที่เกษตร ๖๖ ไร่ 2. ประชาชนมีการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง
6. การพัฒนาเครือข่ายวิสาหกิจชุมชน	ชุมชนมีการเชื่อมโยงเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

2. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

ความหมายของการมีส่วนร่วม

อรพินท์ (2538: 2) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่ามีความหมายที่กว้างขวาง สำหรับความหมายที่พูดถึงในเชิงการพัฒนาชนบทมักจะหมายถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) ในชุมชนหรือประชาชนในการที่เข้าร่วมมีบทบาทในการดำเนินงานพัฒนาของภาครัฐเป็นลักษณะการมีส่วนร่วมอย่างหนึ่ง แต่การมีส่วนร่วมในความหมายที่กว้างกว่าอาจจะหมายถึงการเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาต่างๆ ของชุมชน โดยตรง นอกจากนี้ อาจใช้คำว่าความร่วมมือในเชิงการเมืองโดยมีความหมายเพียงการไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง การมีส่วนร่วมอาจจะมีได้ทุกระดับตั้งแต่การมีส่วนร่วมในระดับชาติลงไปจนถึงระดับหมู่บ้าน โดยสรุปแล้ว การมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งชายและหญิงในหมู่บ้าน การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนาของรัฐ หรือกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนที่ประชาชนยินดีมาร่วม โดยที่การมีส่วนร่วมนี้จะมีความหมายว่าสมาชิกทุกคนจะร่วมรับประโยชน์และการร่วมลงทุนลงแรงด้วย จึงจะเป็นการมีส่วนร่วมตามความหมายที่เป็นธรรม

วิรัช (2530: 61) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่า คือ กระบวนการที่ส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ชาวบ้านทั้งในรูปของส่วนบุคคลและกลุ่มคนต่างๆ ให้ได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรม โดยจะต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ มิใช่มาเข้าร่วมเพราะการหวังผลตอบแทนและที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมนั้นจะต้องสอดคล้องกับชีวิต ความจำเป็น ความต้องการ และวัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ในชุมชนด้วย

นรินทร์ชัย (2546: 4) ได้สรุปความหมายของการมีส่วนร่วมว่า คือ การที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดที่ไม่เคยเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ หรือเข้าร่วมการตัดสินใจ หรือเคยเข้าร่วมด้วยเล็กน้อยได้เข้าร่วมด้วยมากขึ้น เป็นไปอย่างมีอิสรภาพ เสมอภาค มิใช่เพียงมีส่วนร่วมอย่างผิวเผินแต่เข้าร่วมด้วยแท้จริงยิ่งขึ้นและการเข้าร่วมนั้นต้องเริ่มตั้งแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสุดท้ายของโครงการ

ปรีชญา (2528: 5) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม คือ การที่ประชาชนเข้าเกี่ยวข้อง โดยการให้ความพยายาม หรือใช้ทรัพยากรบางอย่างส่วนตน ในกิจกรรมซึ่งมุ่งสู่การพัฒนาของชุมชน โดยมีองค์ประกอบดังนี้ 1. มีประชาชนเข้าเกี่ยวข้องในกิจกรรมการพัฒนา 2. ผู้เข้าร่วมได้ให้ความพยายามบางอย่างส่วนตัว เช่น ความคิด ความรู้ ความสามารถ แรงงาน หรือ ทรัพยากรบางอย่าง เช่น เงินทุน วัสดุ ในกิจกรรมการพัฒนา

ไพร์นีย์ (2527: 6) ให้ความหมายการมีส่วนร่วม คือ กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชมรม สมาคม มูลนิธิ และองค์การอาสาสมัครรูปต่างๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องร่วมกันให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้

ยูวัฒน์ (2526: 139) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณาตัดสินใจ การร่วมปฏิบัติและการร่วมมือรับผิดชอบในเรื่องต่างๆ อันมีผลกระทบต่อมาถึงตัวประชาชนเอง

นิรันดร์ (2525: 183) ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม คือ การเกี่ยวข้องทางด้านจิตใจและอารมณ์ (Mental and emotional involvement) ของบุคคลกลุ่มหนึ่งในสถานการณ์กลุ่ม (Group situation) ซึ่งผลของการเกี่ยวข้องดังกล่าวเป็นเหตุเร้าใจให้กระทำการให้ (Contribution) บรรลุจุดมุ่งหมายของกลุ่มนั้น กับทั้งทำให้เกิดความรู้สึกร่วมรับผิดชอบกับกลุ่มดังกล่าวด้วย

United Nation (1975: 4) อ้างโดย อรพรรณ (2544: 31) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาว่าต้องมีลักษณะ 3 ประการ ได้แก่

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนา
2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมช่วยเหลือในการปฏิบัติตามโครงการ
3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจตลอดกระบวนการพัฒนา

ลักษณะของการมีส่วนร่วม

Cohen and Uphoff (1977: 7) อ้างโดย อรพรรณ (2544: 33) กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นการตัดสินใจแต่เพียงอย่างเดียว ยังใช้การตัดสินใจควบคู่ไปกับการปฏิบัติการ (Implementation) ด้วย เช่น ในการจัดองค์กร การกำหนดกิจกรรมพัฒนา เป็นต้น การตัดสินใจยังมีความเกี่ยวข้องกับประชาชนในเรื่องของผลประโยชน์ (Benefit) และการประเมินผล (Evaluation) ในกิจกรรมพัฒนาด้วย ซึ่งจะเห็นว่าการตัดสินใจนั้นเกี่ยวข้องเกือบโดยตรงกับการปฏิบัติการ แต่ก็เกี่ยวข้องับผลประโยชน์และการประเมินผลด้วยเหมือนกันกล่าวคือ ผลประโยชน์นั้นเป็นผลมาจากการปฏิบัติการ และผลประโยชน์ก็จะมาเป็นตัวกำหนดให้มีการประเมินผล ซึ่งต่างก็ได้รับผลมาจากขั้นตอนการตัดสินใจแล้วทั้งสิ้นนั่นเอง นอกจากนี้ก็จะมีผลสะท้อนกลับ (Feedback) จากการประเมินผลและการปฏิบัติการกลับไปสู่การตัดสินใจอีกด้วย

จากแนวคิดของ Cohen and Uphoff นี้จะเห็นได้ว่าลักษณะหรือชนิดของการมีส่วนร่วมมี 4 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ การมีส่วนร่วมในการประเมินผล โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมที่การตัดสินใจเป็นประการสำคัญ

ปธาน (2527: 83) กล่าวว่าชุมชนควรมีขอบเขตของการมีส่วนร่วม 4 ลักษณะ คือ

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจ
2. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินงาน
3. การมีส่วนร่วมของชุมชนในผลประโยชน์
4. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการประเมินผล

อกิน (2527: 101) ได้แบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. การค้นหาปัญหา สาเหตุปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไข
2. การตัดสินใจเลือกแนวทางและวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหา
3. การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน
4. การประเมินผลงานกิจกรรมการพัฒนา

ไพรัตน์ (2527: 7) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานให้บรรลุวัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้คือ

1. ร่วมทำการศึกษาค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมถึงลดจนความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดหาและสร้างรูปแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน
3. ร่วมวางแผน นโยบายหรือแผนงานหรือ โครงการหรือกิจกรรมเพื่อจัดและแก้ไขปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน
4. ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนร่วม
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงในกิจกรรม โครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเองและของหน่วยงาน

เจิมศักดิ์ (2527: 272) บอกถึงขั้นตอนที่ประชาชนมีส่วนร่วมไว้เป็น 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาของชาวบ้าน
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติการ
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผล

จากแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะการมีส่วนร่วมดังกล่าว เห็นได้ว่าโดยรวมแล้วไม่มีความแตกต่างกันมากนัก โดยนักวิชาการจะให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนเป็นหลัก โดยให้เข้ามาส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองและครอบครัว ให้เกิดการพึ่งตนเองที่ยั่งยืน ผู้วิจัยจึงได้แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมมาเป็นกรอบในการศึกษา 4 ประเด็นด้วยกัน คือ การมีส่วนร่วมในการวางแผน การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์และการมีส่วนร่วมในการประเมินผล

รูปแบบของการมีส่วนร่วม

ได้มีผู้เสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับรูปแบบการมีส่วนร่วม ที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัยดังนี้ มนัส (2544: 83-85) ได้เสนอรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ดังดังนี้

1. การมีส่วนร่วมแบบจอมปลอม

1.1 การมีส่วนร่วมแบบเลี้ยงดู (Domestication) เป็นการใช้อำนาจและการควบคุมซึ่งผู้วางแผน ผู้บริการ อภิสถิรชนท้องถิ่น นักวิชาการ หรือพวกมืออาชีพทั้งหลายที่มีอยู่ในมือ ในกิจกรรมเป็นการทำให้เกิดการยอมรับโดยเทคนิคการมีส่วนร่วมแบบจอมปลอมในการดึงดูดให้ประชาชนยอมตามในสิ่งซึ่งบุคคลภายนอกเหล่านั้นเห็นดีด้วย เพื่อประโยชน์ของพวกเขามากกว่าที่จะให้สิทธิอำนาจแก่ประชาชนผู้เข้าร่วมซึ่งเป็นการทำให้ผู้ที่เข้ามามีส่วนร่วมยอมรับทำตามทุกอย่างเพราะการเลี้ยงดูนั้นทำให้ผู้มีส่วนร่วมเชื่อใจไม่แข็งข้อได้ การมีส่วนร่วมแบบเลี้ยงดูนั้นยังมีรูปแบบที่แตกต่างกัน 3 รูปแบบ ได้แก่

1.1.1 การมีส่วนร่วมแบบถูกหลอกลวงใช้ (Manipulation) ผู้เข้ามามีส่วนร่วมจะถูกเล่นให้เพทุบายให้เกิดการยอมทำโดยคุณฉ้อ

1.1.2 การมีส่วนร่วมแบบได้รับการบำบัดรักษา (Therapy) ผู้เข้ามาส่วนร่วมจะได้รับการบริการแก้ไขปัญหเฉพาะหน้าของตนจนเกิดความพอใจและทำตามในกระบวนการที่ดูเหมือนว่าการมีส่วนร่วมแต่สาเหตุที่แท้จริงของปัญหาผู้มีส่วนร่วมจะไม่ได้รับการแก้ไขใดๆ

1.1.3 การมีส่วนร่วมแบบได้รับการแจ้งให้ทราบ (Informing) ซึ่งผู้เข้ามามีส่วนร่วมจะได้รับการแจ้งให้ทราบข้อมูลเป็นระยะๆ ทำให้ไม่อาจโต้แย้ง จึงต้องปฏิบัติตามจึงเป็นเสมือนมีส่วนร่วมจริง

1.2 การมีส่วนร่วมแบบให้ได้รับความช่วยเหลือ (Assistant) ซึ่งอำนาจและการควบคุมยังอยู่ในมือของบุคคลภายนอก ประชาชนผู้เข้าร่วมได้รับข่าวสารข้อมูลและได้รับการปรึกษาหารือ การช่วยเหลือหรือปลอบใจ ในกระบวนการประชาชนผู้เข้าร่วมไม่มีอิทธิพลเหนือการตัดสินใจหรือการควบคุมใดๆ ในเรื่องผลประโยชน์ นักวิจัยหรือผู้รับผิดชอบโครงการอาจมุ่งเน้นตรงการช่วยเหลือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเพื่อ “รักษาการ” มากกว่าเชี่ยวชาญรักษาสาเหตุของโรคของสังคมซึ่งทำให้ผู้เข้ามาส่วน

ร่วมตกเป็นหนี้บุญคุณ ไม่สามารถแสดงความเป็นตัวเองออกมาได้ ซึ่งรูปแบบแตกต่างกันไปอีก 2 รูปแบบ ได้แก่

1.2.1 การมีส่วนร่วมแบบได้รับการปรึกษาหารือ (Consultation) ผู้เข้ามามีส่วนร่วมจะได้รับการปรึกษาหารือหรือได้รับข่าวสารในกระบวนการแต่ไม่ได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจหรือมีอำนาจในการบริหารจัดการใดๆ ในกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นๆ

1.2.2 การมีส่วนร่วมแบบได้รับการปลอบใจ (Placation) ในกรณีที่ผู้เข้าร่วมมีส่วนร่วมมีความไม่พอใจที่สิทธิในการมีส่วนร่วมได้ถูกลิดรอนไปก็จะได้รับคำปลอบใจว่าจะได้มีส่วนร่วมหรือจะได้รับการทดแทนสิทธิเสียไปด้วยมาตรการใดๆ ทำให้ต้องยอมทำตามจนดูเหมือนว่ามีส่วนร่วมจริง

2. การมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Genuine participation) แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ

2.1 การมีส่วนร่วมแบบร่วมมือ (Cooperation) เป็นกระบวนการที่ประชาชนร่วมมือกับบุคคลภายนอกในการทำกิจกรรมใดๆ ที่ผลลัพธ์จะกลายเป็นผลประโยชน์ของพวกเขา การตัดสินใจเกิดขึ้นโดยการเสวนา (Dialogue) ระหว่างบุคคลภายในและบุคคลประชาชนเข้าเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันในกิจกรรม อำนาจ และการควบคุมได้รับการแบ่งปันตลอดกระบวนการแบบอุปมัย ซึ่งมีการตั้งการจากล่างขึ้นบน ไม่ใช่เป็นกระบวนการสั่งการจากบนลงล่าง การมีส่วนร่วมแบบนี้ยังสามารถแยกแยะลักษณะการมีส่วนร่วมได้อีก 2 ลักษณะ คือ

2.1.1 การมีส่วนร่วมแบบเป็นหุ้นส่วน (Partnership) ซึ่งผู้เข้าร่วมมีส่วนร่วมมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกับบุคคลภายนอกหรือผู้ที่อยู่ในระดับตัดสินใจ หรือบริหารขององค์กรหรือกระบวนการอย่างในฐานะที่เป็นหุ้นส่วนของกันและกัน

2.1.2 การมีส่วนร่วมแบบที่ได้รับมอบอำนาจ (Delegated power) คือ การที่ผู้เข้ามามีส่วนร่วมได้รับสิทธิและอำนาจในการดำเนินการที่ได้รับมาเท่านั้น ยังไม่มีอิสระในการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างใดๆ ในกระบวนการ

2.2 การมีส่วนร่วมแบบประชาชนมีอำนาจ (Empowerment) ซึ่งเป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างสมบูรณ์เป็นรูปแบบที่ประชาชนมีศักดิ์ศรีและอำนาจในทุกมิติขั้นตอนเพื่อที่จะได้มาซึ่งอำนาจดังกล่าว ประชาชนจะต้องสามารถควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จ (Citizen control) การมีส่วนร่วมต้องนำไปสู่การสร้างจิตสำนึกประชาธิปไตย การเป็นผู้นำการมีส่วนร่วมควรอยู่ในรูปแบบของ “การกำหนดหนทางร่วม” โดยการเสวนาร่วมกับบุคคลภายนอกด้วยข้อต่อรองของพวกเขาเอง

ไพร์ตัน (2527: 10) กล่าวถึงรูปแบบการมีส่วนร่วมดังนี้

1. องค์กรประชาชนที่จัดตั้งขึ้นมาอย่างไม่เป็นทางการ มีการรวมตัวกันเพื่อร่วมกันทำประโยชน์ต่อส่วนรวม เช่น ชมรมศูนย์ประเภทต่างๆ

2. องค์การประชาชนที่จัดตั้งขึ้นมาอย่างเป็นทางการ องค์การเหล่านี้มีการจดทะเบียนในรูปแบบของสมาคม มูลนิธิตามกฎหมาย

3. ตัวแทนบุคคล หรือตัวแทนขององค์กรเอกชนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการในรูปแบบต่างๆ เช่น คณะกรรมการนโยบาย คณะกรรมการเฉพาะกิจ

United nation (1981: 8) อ้างโดย อรรถพรธ (2544: 36) ได้กล่าวถึงรูปแบบการมีส่วนร่วม ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมแบบไปเอง (Spontaneous) ซึ่งเป็นโดยการอาสาสมัครหรือการรวมตัวกันเองเพื่อแก้ปัญหาของตนเอง โดยเป็นการกระทำที่ไม่ได้รับการช่วยเหลือจากภายนอกซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นเป้าหมาย

2. การมีส่วนร่วมแบบชักนำ (Induced) ซึ่งเป็นการเข้าร่วมโดยความต้องการความเห็นชอบหรือสนับสนุนโดยรัฐบาล ซึ่งเป็นรูปแบบทั่วไปของประเทศกำลังพัฒนา

3. การมีส่วนร่วมแบบบังคับ (Coercive) ซึ่งเป็นผู้มีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินงานตามนโยบายของรัฐบาล ภายใต้การจัดการโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือโดยการบังคับโดยตรง รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ผู้กระทำได้รับผลในทันทีแต่จะไม่ได้ผลในระยะยาว และมักจะมีผลเสียที่ไม่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนในที่สุด

นิรันดร์ (2524: 179) รูปแบบของการมีส่วนร่วมมีดังนี้

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct Participation) โดยผ่านองค์กรจัดตั้งโดยประชาชน (Inclusive Organization) การรวมกลุ่มเยาวชนต่างๆ

2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (Indirect Participation) โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน (Representative Organization) กรรมการของกลุ่มหรือชุมชน

3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยเปิดโอกาสให้ (Open Participation) โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน (Non-representative organization) เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวน หรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ทุกเวลา

ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม

นิรันดร์ (2527: 183) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมว่า

1. ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ เช่น การลงแขกบ่าเพ็ญประ โยชน์

2. ความเกรงใจที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติยศ ตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมด้วยทั้งๆที่ยังไม่มีความศรัทธาหรือความเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยมที่จะทำ

3. อำนาจบังคับที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่าทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมกระทำต่างๆ

ขณะที่ Merill-Sand (1989: 86-91) และปารีชาติ (2542: 132) อ้างโดย นรินทร์ชัย (2546) กล่าวว่า ปัจจัยและแนวทางการกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วมโดยสรุปคือ

1. ปัจจัยด้านการจัดการ ซึ่งเป็นการกระตุ้นการพัฒนาให้เกิดการมีส่วนร่วม โดยมีการส่งเสริมด้วยสื่อต่างๆ ให้เกิดความเข้าใจกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย ซึ่งแต่ละฝ่ายควรมีผู้รับผิดชอบอย่างชัดเจน

2. ปัจจัยด้านการสื่อสาร เป็นการสนับสนุนการมีส่วนร่วม โดยให้ประชาชนเห็นคุณค่าของตนเองและสร้างความมั่นใจว่าการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสม โดยมีการแสดงความรู้สึกนึกคิด การระดมปัญหา การวิเคราะห์ปัญหา และวิธีการแก้ไขปัญหาได้ โดยการใช้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participation communication) คือการเน้นการสนทนาโต้ตอบระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคล ซึ่งจากการแลกเปลี่ยนข่าวสารดังกล่าวจะทำให้เกิดทักษะในการคิด การฟัง และการเคารพในความคิดของผู้อื่น และนำไปสู่การเกิดจิตสำนึกสาธารณะ (Public conscious) ร่วมกันได้

3. ปัจจัยด้านการเมือง สังคมและวัฒนธรรม เป็นการให้สิทธิความเป็นพลเมืองและอำนาจการตัดสินใจให้ประชาชน เพื่อให้ประชาชนจะได้รับแรงจูงใจให้เข้ามามีส่วนร่วม ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าถ้าได้รับโอกาสที่ดีแล้ว จะสามารถพัฒนาชีวิตและความเป็นอยู่ของตนได้ดีขึ้น

4. ปัจจัยด้านโครงการ ให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของโครงการ มีโอกาส มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในโครงการตั้งแต่เริ่มจนกระทั่งสิ้นสุดกระบวนการ ซึ่งเป็นการพัฒนาทักษะและความรู้สึกการมีส่วนร่วมกับประชาชนได้

5. ปัจจัยด้านพี่เลี้ยง ต้องร่วมกับชุมชนศึกษาองค์ประกอบต่างๆของคนในชุมชนและต้องเป็นผู้ที่เข้าใจในเนื้อหาของกระบวนการมีส่วนร่วม มีการกระตุ้นให้เกิดผู้นำ หรือค้นหาผู้นำและสนับสนุนข้อมูลข่าวสาร มีความจริงใจ ไม่ทำตัวห่างไกลชุมชนนัก แต่ก็ไม่ใกล้ชิดช่วยเหลือตลอดเวลา จะช่วยในกรณีที่จำเป็นเท่านั้น (Keep the distance)

6. ปัจจัยด้านผู้นำ เป็นผู้มีความจริงใจที่จะช่วยเหลือ และต้องได้รับการยอมรับจากชาวบ้านมีความสามารถกระตุ้นชาวบ้านให้ค้นหาปัญหาและเห็นความสำคัญของปัญหา

7. ปัจจัยด้านสังคม-จิตวิทยา เป็นการกระตุ้นความสนใจและกังวลในปัญหานั้นๆร่วมกันมีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของปัญหานั้นจริงๆ ก็จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมขึ้น และตกลงใจที่จะแก้ปัญหาร่วมกัน

วีริช (2535: 122) กล่าวว่า ประชาชนยากจน ในชนบทอาจเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ชนบทอย่างน้อย 3 ประการ ได้แก่

1. นโยบายหรือรูปแบบการพัฒนาของรัฐบาล กล่าวคือ การพัฒนาแบบเสรี (Free development) และการพัฒนาแบบมีแผน (Planned development) สนับสนุนประชาชนในชนบท ให้เข้ามามีส่วนร่วมได้มากกว่าแบบบังคับ (Force development)

2. บทบาทของระบบราชการที่มีต่อการพัฒนาชนบท เมื่อใดก็ตามที่มีการรวมอำนาจในการ พัฒนาไว้ที่ระบบราชการ ก็ย่อมทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนลดน้อยลง

3. โครงสร้างทางการเมืองและสังคมของสังคมชนบท โครงสร้างดังกล่าวนี้มีส่วนสำคัญทำ ให้ประชาชนในชนบทเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารและจัดการทรัพยากรมากน้อยต่างกัน เช่น โครงสร้างทางการเมืองในสังคมชนบทที่สนับสนุนการปกครองระบบประชาธิปไตย ย่อมส่งเสริมให้ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมมากกว่า โครงสร้างที่ไม่สนับสนุนระบบประชาธิปไตยหรือโครงสร้าง สังคมที่เป็นเจ้าขุนมูลนายหรือ โครงสร้างที่สนับสนุนความเชื่อในเรื่องกรรมย่อมไม่เอื้ออำนวยให้ ประชาชน

Cohen and Uphoff (1977: 17-19) อ้างโดย อรพรรณ (2544: 37) ได้เสนอถึงบริบทของการ มีส่วนร่วมว่า ในการพิจารณาการมีส่วนร่วมจะต้องคำนึงถึงปัจจัยสภาพแวดล้อมซึ่งมีความซับซ้อน อย่างมากด้วย ได้แก่

1. ปัจจัยทางกายภาพและชีวภาพ
2. ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ
3. ปัจจัยทางการเมือง
4. ปัจจัยทางสังคม
5. ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม
6. ปัจจัยทางประวัติศาสตร์

3. ทฤษฎีของการมีส่วนร่วม

Parson and Shills (1962: 279) อ้างโดย อรพรรณ (2544: 39) ได้สร้างทฤษฎีการกระทำทาง สังคม (Theory of Social Action) เขาได้อธิบายถึงการกระทำของมนุษย์ (Action of Human) ใน ลักษณะที่สามารถนำไปปรับใช้ทางสังคมทั่วไป (A general Theory of action) กล่าวคือ

การกระทำใดๆ ของมนุษย์ขึ้นอยู่กับ

1. บุคลิกภาพของแต่ละบุคคล (Personality)
2. ระบบสังคมที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่ (Social System)

3. วัฒนธรรม (Culture) ในสังคมที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิกอยู่ และวัฒนธรรมนี้จะเป็นตัวกำหนดเกี่ยวกับความคิดหรือความเชื่อ ความสนใจและระบบค่านิยมของบุคคล

อำนาจ (2527: 126-130) กล่าวถึงทฤษฎีการมีส่วนร่วมสรุปได้ 5 ประเด็นดังนี้

1. ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อม หมายถึง การใช้คำพูด การเขียน เพื่อมุ่งให้เกิดความน่าเชื่อถือ และการกระทำ ซึ่งการเกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาคัดแย้งในการปฏิบัติ การเกลี้ยกล่อมจะได้ผลดี ผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อมให้เข้าใจแจ่มแจ้ง ให้เกิดความสรัทธาตรงกับความต้องการของผู้เกลี้ยกล่อม โดยเฉพาะเรื่องของความต้องการของตนตามหลักทฤษฎีมาสโลว์

2. ทฤษฎีการสร้างขวัญของคนในชาติ กล่าวได้ว่าคนเรามีความต้องการทั้งด้านกายและจิตใจ ถ้าคนเรามีขวัญและกำลังใจดี ผลการทำงานก็จะสูงตามไปด้วย ทั้งนี้เพราะขวัญเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกมาในรูปพฤติกรรมต่างๆ นั่นเอง การสร้างขวัญให้ดีต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอารัศเอาเปรียบ การให้ข้อเท็จจริงที่เกี่ยวกับงาน การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น และเมื่อการทำงานมีขวัญดีก็จะเกิดความสำนึกในการรับผิดชอบอันจะเกิดผลดีต่อหน่วยงานนั้นๆ ทั้งในส่วนที่เป็นบุคคลและขวัญของกลุ่ม ฉะนั้นการมีขวัญที่ดีนั้นย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้

3. ทฤษฎีการสร้างความรู้สึกรักชาตินิยม เป็นปัจจัยประการหนึ่งนำไปสู่การมีส่วนร่วมคือ การสร้างความรู้สึกรักชาตินิยมให้เกิดขึ้น ซึ่งหมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวของตัวเองที่จะอุทิศ หรือเน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ของชาติ มีความพอใจในชาติของตน พอใจในเกียรติ จงรักภักดีผูกพันต่อท้องถิ่น

4. ทฤษฎีสร้างผู้นำ การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดี เรียกว่า ผู้นำปฏิธาน ผู้นำพลวัต คือ ผู้นำที่เคลื่อนไหวทำงานเพื่อพัฒนาอยู่เสมอ และผู้นำทางไม่ดี คือ ไม่มีผลงานสร้างสรรค์เรียกผู้นำนิเสธผลของการใช้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงเกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญ งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมกันรับผิดชอบ ดังนั้นการสร้างผู้นำที่ดีย่อมจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้

5. ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร การใช้ระบบบริหารราชการในการระดมความร่วมมือเป็นวิธีหนึ่งที่ดีเพราะใช้กฎหมายแบบแผน เป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่อย่างไรก็ตามผลของความร่วมมือนั้นยังไม่มีระบบใดที่ดีที่สุดในเรื่องการให้บริการเพราะธรรมชาติของคนถ้าทำงานตามความสมัครใจไม่มีบังคับ ก็จะทำงานด้วยความรักแต่ถ้าไม่ควบคุมเลยก็จะไม่เป็นไปตามนโยบาย เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการตรวจเอกสารพบว่าผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีผู้ศึกษาเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมและวิสาหกิจชุมชน ในด้านต่างๆดังต่อไปนี้ คือ

รังสรรค์ (2543) ได้ศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของธุรกิจชุมชนในประเทศไทย พบว่า มีปัจจัยภายในมีผลต่อการพัฒนาหรือความสำเร็จของธุรกิจชุมชน/เครือข่าย ร่วมกันปัจจัยภายในที่มีผลต่อความสำเร็จของธุรกิจชุมชน/เครือข่าย ประกอบด้วยทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งที่สำคัญ ได้แก่ คณะกรรมการ คณะกรรมการของกรณีศึกษาส่วนใหญ่เป็นผู้มีพฤติกรรมดี ซื่อสัตย์ เสียสละ มีความสามารถ และ ได้รับการยอมรับจากผู้นำและชาวบ้านในชุมชนนอกเหนือจากกรรมการแล้ว องค์ประกอบอื่นของการจัดการ ได้แก่ สมาชิกและพนักงานยังมีได้ทำงานอย่างที่ดีควรจะเป็น และ ประเด็นที่น่าเป็นห่วงคือการจัดการที่ดำเนินการอยู่ในธุรกิจชุมชนส่วนใหญ่ยังไม่มีระบบเท่าที่ควร นอกจากนั้นการศึกษาของบางภูมิภาค ได้ชี้ว่าการจัดการด้วยการเชื่อมโยงกันระหว่างธุรกิจชุมชนที่มีกิจกรรมต่อเนื่องกันหรือเหมือนกันเป็นเครือข่ายปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ธุรกิจชุมชนประสบความสำเร็จ

วิทยา (2547) ได้ศึกษา ปัจจัยที่มีผลสำเร็จต่อความสำเร็จของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม พบว่า การดำเนินกิจกรรมวิสาหกิจชุมชนที่ดีนั้น มักเริ่มต้นจากกิจกรรมโดย การมีส่วนร่วมจากชาวบ้านในชุมชนมีการกำหนดรูปแบบและแผนการดำเนินงานร่วมกัน การร่วมกันเป็นเจ้าของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน โดยการร่วมสะสมทุน การออมทรัพย์ และการสร้างกระบวนการเรียนรู้จากการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันของชาวบ้าน โดยมุ่งเน้นที่จะนำผลไปสู่การพัฒนาทั้ง ทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของชาวบ้านเป็นหลัก

รัฐพล (2548) ได้ศึกษา การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากใยปอในฐานะเป็นวิสาหกิจชุมชน: กรณีศึกษาร้านดอกแป้น ตำบลบ้านค้อ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น พบว่า

1. ในด้านการบริหารจัดการกลุ่ม คณะกรรมการกลุ่มและสมาชิกกลุ่มมีความคิดเห็นด้านการดำเนินงาน ด้านการผลิต ด้านการตลาด และด้านเงินทุน ในระดับมาก

2. ปัจจัยแห่งความสำเร็จของกลุ่ม พบว่า ปัจจัยแห่งความสำเร็จในระดับมาก ได้แก่ ด้านคณะกรรมการกลุ่ม ด้านสมาชิกกลุ่ม ด้านการจัดการกลุ่ม ด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิก ด้านกระบวนการเรียนรู้ ด้านการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ด้านผลิตภัณฑ์ ส่วนด้านเครือข่าย อยู่ในระดับปานกลาง และด้านระบบข้อมูลข่าวสาร อยู่ในระดับน้อย

3. การพัฒนากลุ่มในฐานะเป็นวิสาหกิจชุมชน ความคิดเห็นด้านการพัฒนาคณะกรรมการกลุ่ม และด้านการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม อยู่ในระดับมากที่สุด ส่วนด้านการพัฒนาสมาชิกกลุ่ม และด้านเครือข่ายอยู่ในระดับมาก

4. ความสัมพันธ์ของการบริหารจัดการกลุ่ม และปัจจัยแห่งความสำเร็จของกลุ่ม กับการพัฒนาธุรกิจในฐานะเป็นวิสาหกิจชุมชน พบว่า การบริหารจัดการกลุ่ม ด้านการผลิต และด้านการเงินทุน มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาธุรกิจในฐานะเป็นวิสาหกิจชุมชน ส่วนปัจจัยแห่งความสำเร็จของกลุ่ม ด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มและการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอกมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาธุรกิจในฐานะเป็นวิสาหกิจชุมชน

สามารถ (2548) ได้ทำการวิจัย เรื่อง การเปรียบเทียบกระบวนการบริหารและผลการดำเนินงานของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนในเขตอำเภอบ้านฝาง จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการบริหารและผลการดำเนินงานของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่เข้มแข็งและกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่ไม่เข้มแข็ง มีค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับมากทั้งสองกลุ่ม ส่วนการเปรียบเทียบกระบวนการบริหารและผลการดำเนินงาน ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติทั้ง โดยรวมและรายด้าน

นอกจากนี้ บุญทัน (2543) ได้ศึกษา บทบาทองค์กรธุรกิจชุมชนในงานสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมชนบท: กรณีศึกษาขององค์กรธุรกิจชุมชนของศูนย์พัฒนาหมู่บ้านชนบทผสมผสานนางรอง อำเภอนางรอง จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า การมีส่วนร่วมในการดำเนินงานสหกรณ์ของสมาชิกพบว่า สมาชิกมีส่วนร่วมในการดำเนินงานสหกรณ์ฯ ในด้านต่างๆ คือ ด้านการวิเคราะห์ปัญหา ด้านการวางแผน ด้านการดำเนินการ ด้านการรับผลประโยชน์ ในระดับปานกลาง ยกเว้นด้านการประเมินผล สมาชิกมีส่วนร่วมในระดับน้อย

บงกช (2537) ได้ทำการศึกษาเรื่อง องค์ประกอบในการดำรงอยู่ของกลุ่มธุรกิจชุมชนขนาดย่อมในชุมชน: ศึกษากรณีกลุ่มทอผ้าสีธรรมชาติหมู่บ้านหนองขาม ตำบลชุมแสง อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น พบว่า องค์ประกอบด้านการพัฒนา กลุ่ม การจัดตั้งกลุ่มเกิดขึ้นจากปัญหาและความต้องการของสมาชิกกลุ่ม มิใช่เป็นการจัดตั้งขึ้นจากนโยบาย หรือความต้องการขององค์กรภายนอก มีการดำเนินงานในลักษณะกลุ่มมาโดยตลอด มีความสามารถในการปรับตัว และแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น โดยการตัดสินใจอย่างเป็นอิสระของกลุ่ม องค์ประกอบด้านการบริหารจัดการกลุ่ม กลุ่มมีการจัดองค์กรมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างชัดเจน ผู้นำกลุ่มมีความเป็นประชาธิปไตย สมาชิกกลุ่มมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน องค์ประกอบด้านสภาพแวดล้อมในการดำรงอยู่ของกลุ่ม กลุ่มมีความสัมพันธ์และสามารถประสานทรัพยากรจากสภาพแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกชุมชนและสภาพแวดล้อมภายนอกต้องมีส่วนประโชชน์ตอบแทนจากกลุ่ม องค์ประกอบด้านสวัสดิการกลุ่ม กลุ่มดำรงอยู่ได้เพราะมีการจัดสวัสดิการภายในกลุ่มให้กับสมาชิกเพื่อสนองความต้องการในด้านต่างๆ เช่น ด้านการช่วยเหลือให้คำปรึกษาทางความคิด การมีงานทำ องค์ประกอบในการบริหารจัดการการตลาดและทุน กลุ่มดำรงอยู่ได้เพราะการบริหารจัดการทางด้านการตลาด และปริมาณในการผลิต การกำหนดราคา และการประชาสัมพันธ์ด้านการตลาด

และยังสามารถระดมทุนทั้งภายในและภายนอกชุมชน กลุ่มสามารถบริหารจัดการให้มีเงินทุนหมุนเวียนเพียงพอที่จะใช้จ่ายในการผลิตและกองทุนของกลุ่มเพิ่มขึ้น องค์ประกอบด้านการบริหารจัดการการผลิต กลุ่มดำรงอยู่ได้เพราะสามารถจัดการองค์การการผลิตโดยเฉพาะในครัวเรือน ต้นทุนแรงงาน วัตถุดิบช่วงเวลาการผลิต ประสิทธิภาพการผลิตให้สอดคล้องกับสภาพครอบครัวในชุมชน และใช้ต้นทุนที่ต่ำเพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพ

กฤติกา (2546) ได้ศึกษาเรื่อง การพัฒนาศักยภาพการดำเนินงานของธุรกิจชุมชน: กรณีศึกษาสินค้าหัตถกรรมของจังหวัดอุดรธานี พบว่า สภาพการดำเนินงานของธุรกิจชุมชนส่วนมาก มีปัญหาเรื่องเงินทุน การบันทึกข้อมูลรายรับ-รายจ่าย ไม่ครบ แยกประเภท รายรับ-รายจ่ายไม่ได้ ไม่ทราบต้นทุนที่แท้จริง ไม่ได้จัดทำรายงานทางการเงิน ไม่ทราบกำไร-ขาดทุนที่แท้จริง การผลิตสินค้าไม่ตรงตามความต้องการของผู้ซื้อสินค้า ไม่มีการสำรวจตลาด ไม่ได้วางแผนการตลาด การผลิตสินค้ายังไม่ได้คุณภาพและมาตรฐาน นอกจากนี้ยังพบว่ากลุ่มธุรกิจชุมชนยังต้องการความช่วยเหลือด้านการบริหารจัดการภายในกลุ่ม จากทั้งภาครัฐ เอกชน และนักวิชาการ

อัญชนิกา (2547) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ การดำเนินงานธุรกิจชุมชนในการผลิตเส้นไหม: กรณีศึกษายานหนองไฮน้อย พบว่า ในการดำเนินงานกิจกรรมผลิตเส้นไหมและปลูกหม่อนเลี้ยงไหม ดำเนินกิจกรรมควบคู่ไปกับการประกอบอาชีพอย่างอื่นของครัวเรือน กิจกรรมดังกล่าวถูกถ่ายทอดสู่สมาชิกในครัวเรือนรุ่นหลังกลายเป็นวัฒนธรรมชุมชน แต่เมื่อมีการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตเพื่อใช้ในครัวเรือนกลายมาเป็นการดำเนินการผลิตเป็นเรื่องของธุรกิจ และเกิดความคล่องตัวมากขึ้น และมีการขยายวงกว้างไปสู่ชุมชนใกล้เคียง โดยมีการบริหารจัดการในรูปของคณะกรรมการ บริหารจัดการ โรงงานผลิตเส้นไหม การบริหารด้านการตลาดได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ ซึ่งความผันผวนของตลาดขึ้นอยู่กับนโยบายของภาครัฐในห้วงเวลานั้น การบริหารด้านการเงิน พบว่ามีเงินทุนสำรองในการบริหารธุรกิจน้อย การสนับสนุนจากภาครัฐส่วนใหญ่จะเป็นในรูปอุปกรณ์ ส่วนเงินทุนหมุนเวียนเป็นในลักษณะการส่งใช้คืนเป็นงวด ซึ่งเป็นอุปสรรคของโรงงานผลิตเส้นไหม

บุญร่วม (2542) ได้ศึกษาลักษณะการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรในจังหวัดอุดรธานี พบว่า กลุ่มเกษตรกรมีปัญหาการดำเนินงานในระดับมากทั้ง 5 ด้าน คือ 1) การวางแผนและกำหนดการดำเนินงาน 2) การจัดการงานบุคคล 3) การบริหารงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ 4) การประสานงานระหว่างกลุ่มเกษตรกรกับบุคคลภายนอก 5) การติดตามและประเมินผล ส่วนลักษณะการดำเนินงานและปัญหาการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกรระดับดี และระดับปานกลาง มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ และความคิดเห็นในการปรับปรุงการดำเนินงาน มีความแตกต่างกันในเรื่อง 1) การวางแผนการดำเนินงานกลุ่ม 2) การเปิดโอกาสให้สมาชิกมีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม 3) การประสานงานระหว่างกลุ่มเกษตรกรกับบุคคลภายนอก 4) การบริหารงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์

5) การเพิ่มประสิทธิภาพการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกร 6) การติดตามและประเมินผล 7) คุณสมบัตินี้และความสามารถของคณะกรรมการ 8) คุณสมบัตินี้และความสามารถของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร

ประจัน (2545) ศึกษาการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชนในเขตพื้นที่ปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม จังหวัดนครราชสีมา พบว่า โดยภาพรวม มีระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนเป็นบางครั้ง และเมื่อพิจารณาแต่ละด้าน พบว่า ชาวบ้านมีส่วนร่วมเป็นบางครั้ง 3 ด้าน คือ 1) ด้านการวางแผน 2) ด้านการดำเนินงาน และ 3) ด้านการดูแลรักษา และไม่เคยเข้าร่วม 1 ด้าน คือ ด้านการใช้ประโยชน์ ส่วนการเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน จำแนกตาม เพศ อายุ ระดับการศึกษา สถานภาพสมรส การมีตำแหน่งผู้นำในชุมชน จำนวนสมาชิกในครัวเรือน และระดับรายได้ในรอบปีที่ผ่านมา พบว่า มีส่วนร่วมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ทั้ง 4 ด้าน

กิตติพงษ์ (2544) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่มเกษตรกรของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่น พบว่า เกษตรกรมีส่วนร่วมมากในเรื่องการร่วมสำรวจปรึกษาหารือเพื่อค้นหาสาเหตุของปัญหา การร่วมวางแผนดำเนินกิจกรรมภายในกลุ่ม การร่วมตัดสินใจทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่ม การร่วมลงทุนหรือเพิ่มหุ้นให้กลุ่ม การร่วมประชุมสมาชิกหรือคณะกรรมการกลุ่ม การร่วมแสดงความคิดเห็นในที่ประชุม การร่วมรับผลประโยชน์จากการซื้อปุ๋ยเคมี การร่วมติดตามและประเมินผลการดำเนินงานกลุ่ม การร่วมติดตามข้อมูลข่าวสารความก้าวหน้าของกิจกรรมกลุ่ม และมีส่วนร่วมระดับน้อย คือ การบริจาคสิ่งของให้กลุ่มการร่วมเป็นคณะกรรมการดำเนินงานที่กลุ่มมอบหมาย การร่วมใช้แรงงานในกลุ่ม การร่วมชักชวนเพื่อนบ้านเข้าเป็นสมาชิกกลุ่ม การร่วมรับเงินปันผลจากกลุ่ม ส่วนการร่วมรับผลประโยชน์จากการซื้อขายข้าวเปลือกไม่มีการดำเนินงาน

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยบางประการของสมาชิกกับการมีส่วนร่วมในกิจกรรมกลุ่ม พบว่า มีความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ได้แก่ อายุ การเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน การเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล การมีตำแหน่งในกลุ่ม ความคาดหวังประโยชน์ที่จะได้รับจากกลุ่ม ทศนคดีที่มีต่อการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกร รายได้เงินสดในรอบปีของครัวเรือน ขนาดพื้นที่ถือครองทางการเกษตร การเข้ารับฝึกอบรมทางการเกษตร การติดต่อกับคณะกรรมการกลุ่ม และการติดต่อกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร